

PINTÉR JUDIT NÓRA

Auschwitz arca

NEMES JELES LÁSZLÓ: SAUL FIA*

„A végtelen az etikai ellenállásban arcként jelenik meg”
(Emmanuel Levinas)

Laokoon Filmgroup
színes magyar filmdráma
107 perc, 2015

Nemes Jeles László a Golden Globe-díj átvételekor a következőképpen fogalmazott: „a holokauszt számomra egy arc, ne felejtjük el ezt az arcot”. Sok rétege van ennek a megállapításnak. Mi mindenre gondolhatunk? Legelőször talán arra, hogy a holokauszt elsősorban nem egy nép kiirtásában, vagy a kollektív trauma fogalmában, nem is egy szociálpszichológiai-történeti eseményként, vagy a gonoszság manifesztumaként érthető meg leginkább, hanem az egyes áldozatok történeteiben, amelyekre lassan nincs, ki emlékezzen, melyet nincs, ki elgyászoljon. A holokausztot az egyes emberek tapasztalták, akiknek története, múltja, élete – arca volt, és akiket utólag (csupán) áldozatnak tudunk hívni – *tekintet nélkül arra, hogy túléltek-e, vagy sem Auschwitzot*. Nos, Saul is egy ilyen áldozat, ahogyan halottja is, ráadásul Saul missziójának szempontjából szintén másodlagos, hogy „fia” élő, vagy halott. Az egyik áldozat egy másik áldozatot próbál a maga elégtelen eszközeivel, még a „pokol” valós idejében, megmenteni. Sokakban talán visszatetszést kelthet, hogy minek ennyi energiát pazarolni egy hullára. Pedig az a hulla ugyanolyan áldozat, akinek ugyanolyan arca van, mint bárkinek a sok millióból.

A „muzulmánokról” sok KZ-visszaemlékezés ad hírt: ők a táborok élő halottjai, akik feladták vágyukat az életben maradásra. Haláluk még testük megsemmisítése előtt elkezdődött. Giorgio Agamben, a holokauszt egyik legnagyobb hatású teoretikusa folyamatában mutatja be a „muzulmánna” válás fázisait addig a stádiumig, ahol már nem csak, hogy mindnek „az arca volt ugyanolyan, hanem arcuk sem volt”. „Erről a pontról nincs visszatérés”, „itt minden jelentés eltűnik” – fogalmaz Bettelheim *A végső határ* c. művében. Felvetődik a

* A tanulmány a szerző Filmvilág blogon megjelent szövegének (*Saul emlékezete*) újragondolása, átfedéseket tartalmaz.

kérdés, hogy ki mindenkinek az arca az, akiről Nemes beszél? A muzulmán arca, a halottak arca, a sonderkommandós Saul arca? És lehet-e bármelyiknek köze ahhoz az archoz, amelyről Emmanuel Levinas elhíresült soraiban szól: akit bár megölni meg lehet, de végső soron mégis érinthetetlen, érintetlen marad a gyilkolás aktusa ellenére. Ezt hívja a francia fenomenológus, talmudista az Arc transzcendenciájának.

„Akár egy hullahalom, úgy dokumentálja a muzulmán a tökéletes győzelmet az ember fölött. Még ha él is, egy névtelen alak csupán. Sorvadásában megvalósul a rezsim” (Agamben: *Ami Auschwitz-ból maradt*, 41. o.). Saullal már muzulmán-létében találkozunk. A film elején az ő arcatalannak tűnő arcával vagyunk összezárva, amely önmagába képes sűríteni a KZ gépezetének rajta aratott totális győzelmét. A történet indító jelenetében azt látjuk, ahogyan némán teszi a dolgát: betereli az embereket a gázkamrába, levetkőzteti őket: asszisztál az SS-nek társai meggyilkolásához. Közben a háttér hangfoszlányaiból derül ki, hogy az őrkök jól begyakoroltan tévesztik meg a frissen érkezett foglyokat. Azt állítják, hogy zuhanyozni fognak, és utána megkezdődik számukra a táborbeli élet. A nézők jól tudják, hogy ez hazugság. Saul arca azonban rezzenéstelen. Hónapok óta kényszerítik „cinkosságra”, arcán ez a megadás és az apátia látszik. A film első jelenetében az áldozatoknak ezt az alaptapasztalatát értjük meg tehát, ami számos túlélő beszámolójában megjelenik: a kénytelen bűnrészesség, a hóhérokkal való akaratlan együttműködés szubjektumra gyakorolt hatását. Hogy kieroszakolt részvételükkel elveszítették önmagukat, és mindazt, amit az ún. „emberi mivoltból” gondolunk.

A náciak részéről a „végső megoldás” ördögi tervének szerves része volt ugyanis az együttműködő áldozat megteremtése, olvashatjuk Agambennél. Tadeusz Borowski így ír tapasztalatáról: „az erkölcs, a szolidaritás, a nemzeti összetartás, a hazaszeretet, a szabadság, az igazságosság és az emberi méltóság úgy hullottak le [...] az emberről, mint az elnyűtt ruha” (*Kővilág*, 138. o.). A *Grauzoné*-ban az áldozat hóhérrá vált és a hóhér áldozattá, a tábor tanítása „a testvériség az elvetemültségben”. A lágerbe lépve „a mi körvonalai elmosódtak [...] a láger lakossága ezernyi zárt monászból állt, s ezek titkos, kétségbeesett és szüntelen háborút viseltek egymás ellen” – fogalmaz Primo Levi az *Akik odavesztek és akik megmenekültek* lapjain (40.). Nemes filmjében a kamera azonban képes ebbe a zárt monászból Sault kísérvé belépni, majd pedig dokumentálni, hogy az, ami Saul üresre mart identitásából megmaradt, hogyan próbál kitörni, és rögeszmés-gépiességgel visszatalálni az „emberi mivolt” világába. Azzal ugyanis, hogy magára veszi a halott fiú eltemetésének a küldetését, éppen ebből az állapotból tör ki, ahonnan pedig „nincs visszatérés”.

Hogyan érthetjük meg Saul történetét? Hogyan lehet visszanyerni egy „muzulmánna” tett identitást? Mit jelent megmenteni vagy eltemetni egy halottat? Először is, mit jelent meghalni Auschwitz-ban? Hiszen, ahogyan Bettelheim írja, az áldozatok halálát nem lehet halálnak nevezni, nemcsak azért, mert értelmetlen, jelentés nélküli, hanem mert ez a halál nem saját halál, hanem „Auschwitz-halál” – fogalmaz Jean Améry *Túl bűnön és bűnhődésen* c. esszéjében. Auschwitz-ban nem meghalt az ember, hanem megsemmisítették. Saul egy ilyen halál történetébe vagy inkább sorstalanságába avatkozik bele azzal, hogy a fiú eltemetésével visszaadja annak halálát, mert mást nem tud neki és magának visszaadni. A halott „megmentése” csak szimbolikus lehet, így a film egyszerre szól Saul küldetéséről és a holokausztra, azaz az átélők/túlélők/áldozatok arcaira való emlékezésről. Saul ténykedése, és az, hogy mit jelent jól emlékezni Auschwitz-ra, egymásban tükröződik a filmben. Az értelmetlenség látszó küldetés, a halott eltemetése egyúttal az arcokra való emlékezés, avagy az Auschwitz-hoz va-

ló hozzáállás története is. A film azt érteti meg velünk, hogy az egyetlen, amit tehetünk, hogy a halottakra méltó módon emlékezünk. Vagyis eltemetjük a halottat, ahogyan azt a tisztesség megköveteli, mert valóban ez az egyedüli lépés, ami megmarad Saulnak a – Kertész Imre által normalitásnak reklamált – „pokol” kellős közepén, ahogy mi sem hagyhatjuk temetetlenül az auschwitz-i halottakat. Kizárólag ez a szimbolikus megváltás az, ami *reális*, szó szerint, mert az elvett életeket nem lehet megmenteni.

Bár a muzulmán fogalma tagadni látszik Levinas fent idézett tételét, muzulmán-létéből Saul mégis képes visszarántódní, küldetése éppen arcát adja vissza. Saul számára halottja ugyanolyan fontos, mint az élők, ami sok nézőben megütközést ébreszt. *Saul azonban az általa körbe hordozott halottnak az Arcát látja*. Szimbolikusan azt, hogy a halottaknak is ugyanúgy élete volt – azaz arca, múltja, története van. És ez utólag sem vehető el tőlük. Talán ezt érti Levinas azon, hogy az emberi Arc végső soron érinthetetlen, ha megölöm, sem pusztíthatom el. Még akkor is, ha az ember azért szétrombolhatatlan, mert szétrombolásának nincs határa, fogalmaz Blanchot, tehát mindig marad az emberben valami érinthetetlen, hiszen csak az rombolható végtelenül, ami maga is végtelen.

Saul tehát példát mutat nekünk azzal, hogy a fiúban nem egy halott testet lát, hanem az arcát. *Ami attól, hogy halott, ugyanúgy arc marad*. Saul ügyködése azt mutatja meg, hogy ha emlékezünk, ha nem, ezeknek az embereknek, az áldozatoknak mind, egyenként arca van. Ezekre az arcokra azonban senki nem fog emlékezni, ha mi nem tesszük meg. A film meglátatja velünk is, amit Saul lát. Auschwitz arcait. Emlékezzünk rájuk.